

JEL classification: J, J1, J18

**COMPARATIVE ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC POLICY OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES**

Sagidolda Nagima,
PhD Student
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – to conduct a comparative analysis of world demographic policy and consider motivational systems to increase the birth rate of the Republic of Kazakhstan with other states around the world.

Methodology – the research is based on methods of comparing the demographic policy of Kazakhstan and other world states and groupings of similar countries and quantitative analysis.

Originality / value – the author analyzed data for the last 60 years and grouped countries with similar demographic problems. The analysis revealed that Kazakhstan's policy in the field of demography is similar to countries that are aimed at increasing the birth rate, and also shows the trend of changes in maternity benefits.

Findings – the results of the study showed that over the past 60 years there have been great changes in the number and composition of the population throughout the world. Worldwide, the population is aging, due to lower fertility rates and an increase in life expectancy. In the countries of the first type of population reproduction, a demographic policy is predominant, aimed at increasing the birth rate and the natural increase of the population. The analysis revealed that the active demographic policy is followed by the countries of Western Europe and Kazakhstan. The article shows effective measures to increase the birth rate of the above countries and analyzes the factors influencing the birth rate.

Keywords – demographic policy, birth rate, family policy, population, average age of marriage, benefits, payment.

УДК 314.335.044

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ЕЛДЕРІ БОЙЫНША ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
САЯСАТТЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ ТАЛДАУ**

Сагидолда Нагима,
Докторант
Нархоз университеті АҚ
Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстан Республикасы мен әлем елдері бойынша демографиялық са-ясатты салыстырмалы түрде талдау және туу көрсеткіштерін жоғарылату бойынша ынталандыру төлемақыларын қарастыру.

Зерттеу әдіснамасы (қолданатын әдістерді сипаттау) – зерттеу барысы Қазақстан мен әлем ел-дері бойынша ұстанатын демографиялық саясатқа талдау жасау және ұқсас елдерді жіктеу, салыстыру, сандық әдістеріне негізделеді.

Жұмыстың негізгі құндылығы – автор соңғы 60 жылдағы мәліметтерге талдау жасап, демографиялық проблемалары ұқсас мемлекеттерді жіктеген. Талдау барысында Қазақстанның демография саласында ұстанатын саясаты туу көрсеткіштерін көтеруге бағытталған мемлекеттер қатарына кіретінін анықтап, жәрдемақылар үдерісінің тенденциясын көрсеткен.

Зерттеу нәтижесі – зерттеу нәтижесінде соңғы 60 жылда әлем бойынша халық саны мен құрамында үлкен өзгеріс болғаны анықталды. Бүкіл әлем бойынша туу көрсеткішінің төмендеуі мен орташа өмір сүру жасының ұлғаюына байланысты халықтың қартаю үдерісі көрініс алып отыр. Халықтың ұдайы өсуінің бірінші тобына кіретін елдерде туу көрсеткіші мен халық санының табиғи өсуін көтеруге бағытталған демографиялық саясат ұстанылады. Талдау барысында, белсенді демографиялық саясатты ұстанатын елдерге Батыс Еуропа елдері мен Қазақстан кіретіні анықталған. Мақалада жоғарыда көрсетілген елдерде жүргізіліп отырған туу көрсеткішін көтеруге бағытталған тиімді шаралар көрсетіліп, туу көрсеткішіне әсер етуші факторлар талданған.

Кілттік сөздер – демографиялық саясат, туу көрсеткіші, отбасы саясаты, халық саны, неке құрудың орташа жасы, жәрдемақы, төлемақы.

КІРІСПЕ

Демографиялық саясат – туу көрсеткіштеріне мемлекет өзі қалаған бағытта әсер етіп отыратын экономикалық, әкімшілік, насихаттау шаралары кешені. Демографиялық саясат елдің жағдайына байланысты әртүрлі бағытта жүргізілуі мүмкін. Демографиялық күрт өсу байқалатын дамушы мемлекеттерде, көбінесе, контрацепция, стерильдеу, отбасын жоспарлау мәселелері бойынша кеңес беру және тағы басқа әдістермен (бір отбасында бір бала ғана болу қажет деген Қытайдағы саясат сияқты) тууды үдерісін шектеу саясаты іске асырылып отырады. Халықтың қартаю жағдайы көрініс тапқан, дамыған елдерде, әдетте, баласы бар отбасыларға әртүрлі әлеуметтік жеңілдіктер мен қаржылық көмек ұсыну арқылы бала тууға ынталандыру саясаты жүргізіліп отырады.

Демографиялық саясат халықтың ұдайы өсіп-өнуі мен қоныстануын реттеу арқылы қоғамның дамуын және қолайлығын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік шаралар жүйесі. Оған ішкі және сыртқы миграцияны реттеу, урбандану үдерісін тәртіпке келтіру, денсаулық сақтау қызметтерін жетілдіру жолдары арқылы өлім-жітімнің төмен көрсеткіштеріне қол жеткізу сияқты шаралар кешені кіруі мүмкін, бірақ оның негізгі міндеттерінің біріне әртүрлі экономикалық, әлеуметтік, әкімшілік-құқықтық және насихаттау құралдары арқылы туу көрсеткіштеріне әсер ету (ынталандыру немесе шектеу) кіреді. Демографиялық саясаттың экономикалық шараларына бала босануына байланысты төленетін еңбек демалыстары мен әртүрлі жәрдемақылар, балалар санына, жасына, отбасы түріне байланысты жәрдемақылар, жеңілдетілген қарыз бен несие түрлері, салықтық және тұрғын үйге байланысты жеңілдіктер және т.б. жатады. Әкімшілік-құқықтық құралдарға неке, ажырасу, отбасындағы балалардың орны, алименттік міндеттер, ана мен баланы қорғау, аборттар, контрацепция құралдарын қолдану, жұмысқа қабілеттілігі жоқ азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыру, қызметтегі баласы бар аналардың жұмыспен қамтылуы мен еңбек тәртібі шарттары, ішкі және сыртқы көші-қонды жатқызуға болады [1]. Халықтың ұдайы өсіп-өнуінде қоғамдағы демографиялық ахуалды анықтайтын қоғамдық пікір мен демографиялық сипаттың нормалары мен стандарттарын қалыптастыратын насихаттау мен тәрбие беру шаралары үлкен рөл атқарады. Нақты жағдайда тууға әсер етуші құралдарды таңдау қойылған міндеттердің көлемі мен олардың ғылыми дәлелділік деңгейі, қоғамдық жағдай мен мемлекеттің нақты мүмкіндіктеріне байланысты анықталып отырады.

Қазіргі кездегі әлемдегі демографиялық саясатты ұстану ерекшеліктері

Соңғы уақытта көптеген мемлекеттер демографиялық саясатты реттеу мақсатында біраз шаралар кешенін қамтитын әрекеттер арқылы туу көрсеткіштерін көтерумен қатар өлім-жітімді төмендетуге тырысып жатыр.

Халықтың ұдайы өсіп-өнуінің бірінші түріне жататын елдердің көпшілігі туу көрсеткіштерінің төмендеуіне алаң болып отыр, өйткені бұл үдеріс еңбекке жарамды халықтың үлесін азайтып, халықтың қартаюына алып келеді. Сондықтан да, қазіргі кезде дамыған елдер туу көрсеткішін көтеруге бағытталған демографиялық саясатты ұстанып отыр. Еуропалық елдердің көбісі (Түркиядан

басқасы) өздерінің халқының өсу қарқыны төмен дамуда деген тұжырымға келген. Олардың демографиялық саясатында бірнеше бағыттар басымдылық көрсетіп отыр. Соның ішінде, отбасын нығайту арқылы туу көрсеткіштеріне әсер ету шаралары ерекше орын алған. Оларды қолданудағы кейбір мемлекеттердің мақсаты отбасын нығайту болса, басқаларында әлеуметтік дамуды күшейту, ал келесілері демографиялық жағдайды жақсартуды мақсат етіп қойған болатын. Ол үшін іске асатын шаралар түріне босанған әйелдерге арналған материалдық төлемдер (босанғаннан кейін төленетін бір реттік төлемдер), босанғаннан кейін берілетін еңбек демалыстары, бала күтіміне байланысты демалыс, баласы бар отбасыларға салықтарға жеңілдік беру арқылы (жалақыға қосылып есептелінеді) материалдық көмек көрсету, жас баласы бар әйелдің жұмыс уақытын қысқарту, мектепке дейінгі тәрбие беру қызметін ақысыз немесе жеңілдікпен көрсету, тұрғын үйге байланысты жеңілдіктер, бала белгілі бір жасқа толғанға дейінгі ай сайынғы төлемдер жатады [2].

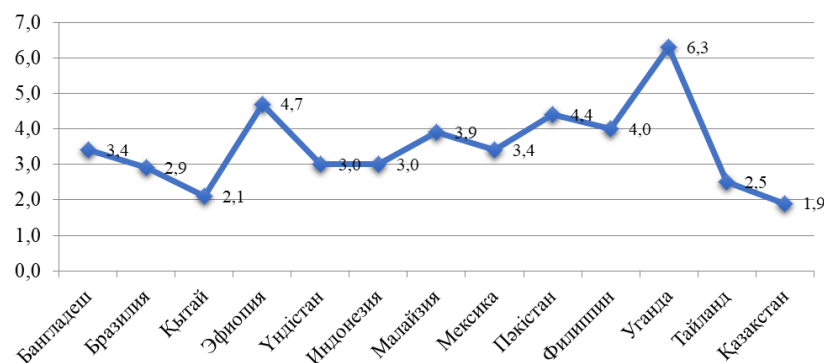
Дамыған елдерде жас отбасыларға тұрғын үй мәселесін шешуге бағытталған жеңілдіктер шарасы қарастырылған. Мысалы, пәтеракысы төмен үйді жалдауға, пәтер сатып алуға немесе өз үйін салып алуға төмен пайызды несиелер беріледі. Батыс Еуропа елдерінің көпшілігінде пәтер несиеге алына-тын болғандықтан, кейбір елдерде қарызды төлеуге мүмкіндік беретін тұрғын үйге арналған ақшалай жәрдемақылар беріледі. Жас отбасыларға көбінесе пайызсыз ұзақ уақытқа арналған несие беріледі. Отбасында бала туылғаннан кейін несие қарызы жойылып кетуі де мүмкін [3]. Мысалы, Исландияда отбасын құрған жағдайда, жастарға мемлекет тарапынан пәтердің кілті табысталады. Демографиялық дағдарысқа тап болған бірінші мемлекеттердің бірі – Франция болды [4].

Мәліметтерге сай, келе жатқан онжылдықтарда әлем бойынша халықтың ұдайы өсімі дамушы мемлекеттер тарапынан жүзеге асады деп күтілуде. Бұл елдердегі экономикалық мешеулікті жою проблемасын ұлғайта түседі. Сондықтан, туу көрсеткіштерін шектеу саясатын жалпы алғанда шамамен 80 ел ұстанып отыр. Бұл елдердің көпшілігі ашаршылық пен кедейлікті шешу жолдарының бірі деп қарастырады. Халықтың табиғи қозғалысына кейбір мемлекеттер ешбір араласпайды, соның ішінде көбісі мұсылман елдері.

Демографиялық көрсеткіштер мен саясатты салыстырмалы түрде талдау

Демографиялық саясатты іске асыру мысалы ретінде дамушы Азия елдерін алып қарастыруға болады. Бірінші кезекте, бұл халық саны жағынан алдыңғы қатардағылар, яғни Қытай мен Үндістан, сонымен қатар, Индонезия, Пәкістан, Бангладеш, Малайзия, Тайланд, Филиппин елдеріне қатысты. Кейбір Латын Америкасы елдері мен Солтүстік Африканың кейбір елдерінде де белсенді демографиялық саясатты ұстанады. Бірақ, басқа дамушы мемлекеттер, әсіресе, мұсылман елдерінде бұл саясат аз қолданыста болып отыр [5].

Соңғы алпыс жылда әлем халқы саны шамамен 2,6 есеге өскен. Соның ішінде, ең көп көбейген елдерге Уганда (6,3 есе), Эфиопия (4,7 есе), Пәкістан (4,4 есе) және Филиппин (4 есе) жатады. Іске асырылып отырған белсенді демографиялық саясатына қарамастан, әлемдегі халқы жағынан ең көп елдер Қытай (2,1 есе) мен Үндістан (3 есе) халықтары да көбейіп отыр (1 сурет) [6]. Салыстырмалы түрде, алынған кезең бойынша Қазақстан халқы да 2 есеге артқан болатын [7].

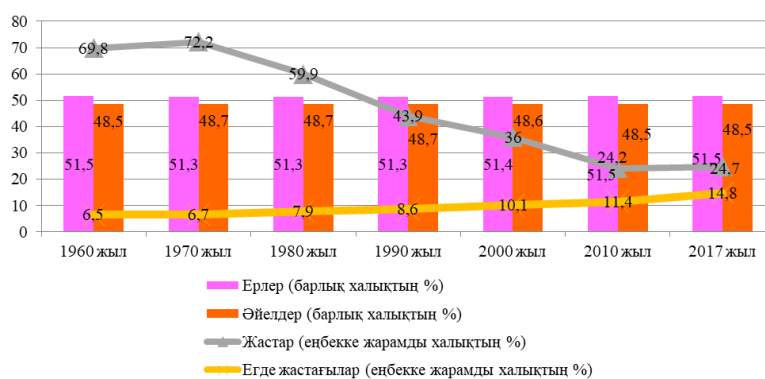

Ескерту: <https://data.worldbank.org>

Сурет 1 – 1960 жыл мен 2017 жылды салыстырғандағы әлем бойынша халық санының өзгеруі (есе).

Демографиялық саясаттың ұтымды шараларының бірі ретінде дамушы елдер некеге тұру жасын заңды түрде көтерген болатын. Мысалы, Қытайда некеге тұру үшін ер адамдар 22 жасқа, әйел адамдар 20 жасқа толуы қажет [9], Үндістанда ерлер үшін 21 жас, әйелдер үшін 18 жас [10]. Шындығында, некеге тұру жасы тіпті жоғарылап кеткен, себебі, ол жастардың көпшілігінің бірінші кезекте білім алып, содан кейін, жұмысқа тұрып, кәсіби дайындықтан өтуге тырысуымен байланысты болып шыққан.

Туу көрсеткіш деңгейі жоғары елдерде отбасын жоспарлау саясаты іске асып отырады. Жоғарыда айтылғандай, әлем бойынша халық саны жағынан бірінші орынды Қытай алып отыр. Бұл мемлекетте 25 жылдан астам уақыт бұрын «бір отбасы – бір бала» жүйесі енгізілген болатын, бірақ, туу деңгейін төмендетуге байланысты қатаң шектеулерге қарамастан, халық саны жылдан жылға көбейіп отырған. 2002 жылы Қытайда қазіргі мемлекеттік саясатты заңнамалық тәртіпте бекіткен демография және жоспарлы бала туу туралы бірінші заң қолданысқа енді. Бұл заңнамаға сәйкес, кейбір азаматтарға бірден артық балалы болуға рұқсат берілген. Көпбалалы отбасылар, әдетте, мемлекеттің қолдауынан айырылып ғана қоймай, олардың көпшілігі өздерінің азаматтық құқықтарынан да қол үзетін жағдайлар кездеседі. Отбасында бір бала болған жағдайда, мемлекет тарапынан көптеген жеңілдіктерге ие болады. Оларға жалақыға үстеме қосу, ай сайынғы жәрдемақылар төлеу, ақысыз медициналық қызметтер көрсету, баланы балабақшаға орнықтыру, мектепке орналастыру, жоғарғы оқу орнына түсіру жәнет т.б. артықшылықтар жатады. Екі баласы бар отбасылар бұл жеңілдіктердің барлығынан айырылып ғана қоймай, айыппұл төлеуге міндетті болады. Сонымен қатар, оларды жұмыс орнында қызметте төмендетуге дейін барады. Ал, көп баласы бар отбасылардың ата-аналарының жалақысынан уақыт өткен сайын өсіп отыратын пайыздар алынып отырады. Туу үдерісін бақылауда ұстау, ұлттық дәстүрлік ерекшеліктер мен қазіргі заманғы медициналық технологиялар Қытай халқының жыныстық құрылымының бұзылуына алып келді [11]. Қазіргі уақытта бұл елде қыздардан қарағанда ұл балалар көп дүниеге келеді екен. Бұл ерлер санының тым артуы мен потенциалды қалыңдықтар санының тапшылығына алып келіп, сол елдегі әлеуметтік, саяси, моралды-психологиялық жағдайға кері әсер етіп жатыр. Мұнымен қатар, туудың төмендеуіне байланысты халықтың қартаю құбылыстары да байқалып отыр (2 сурет).

Ескерту: <https://data.worldbank.org>

Сурет 2 – Қытайдың 1960-2017 жылдар аралығындағы халық санының өзгеруі (%).

Әртүрлі болжамдар бойынша келесі онжылдықтарда Қытайдың халық саны жаңа тарихи кезеңге өтеді. Туудың төмен деңгейін тұрақты түрде сақтап қалған жағдайда, ел халықтың төмен ұдайы өсімінен нөлдік шамаға дейін жетуі мүмкін [12].

Мұндай жастық-жыныстық құрылымның бұзылуы мен осындай кері әсер жиынтығы қазіргі Үндістанда да байқалып отыр. Үндістанның демографиялық саясаты мемлекеттің ресми саясаты ретінде 1951 жылы тіркелген. Сол уақыттың басты міндеті бала тууға шек қою ғана емес, сол арқылы отбасын қоғам ұяшығы ретінде нығайту болып табылды. Демографиялық саясат дәстүрлі көп балалы отбасынан екі, үш балалы отбасына көшу міндетін алдыға қойған. Туу көрсеткішін бақылау құралдары өзгеріссіз қалды, яғни стерилизация немесе жүктіліктің алдын алу болды. 1976 жылдан бастап ер адамдарды мәжбүрлі түрде стерилдеуге негізделген отбасын жоспарлаудың жаңа және қатаңырақ бағдарламасы

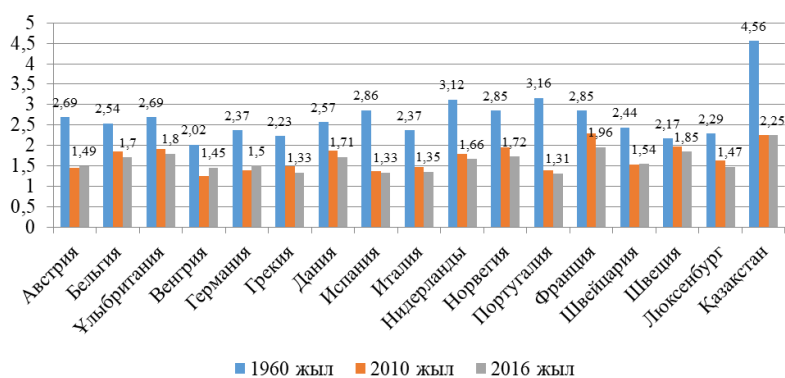
іске аса бастады. Бағдарлама бойынша некеге тұру жасы әйел адамдар үшін 15 жастан 18 жасқа, ер адамдар үшін 22 жастан 23 жасқа көтерілді. 1986 жылдан бастап, Үндістан үкіметі халық саны өсімін азайту мақсатында тағы да жаңа бағдарлама қабылдайды. Бағдарламаға сәйкес норма ретінде бір отбасына екі бала болуы тиіс болатын. 2000 жылдан бастап 2045 жылға дейін халық санын тұрақтандыру мақсатында демографиялық саясаттың жаңа Ұлттық бағдарламасы дайындалған [13].

Туу көрсеткішіне шектеу қою барысында белгілі бір жетістіктерге жеткендердің ішінде Вьетнам мемлекеті бар. Бұл елде де отбасын жоспарлау бойынша саясат жүргізіліп жатқанымен халықтың ұдайы өсімі салыстырмалы түрде жоғары болып отыр [14].

Дамушы мемлекеттердің кейбіреулерінің экономикалық дамуымен қатар, туу көрсеткіші халықтың жай ұдайы өсіп-өнуімен қамтамасыз ету деңгейіне дейін жеткен болатын. Оған бұл елдерде жүргізіліп жатқан отбасын жоспарлау саясаты себептес болды. Бұл жағдайдың айқын дәлелдеушісі ретінде Иран мемлекетін қарастыруға болады. Ирандағы отбасын жоспарлау саясатының алғашқысы 1967 жылы қабылданған. Кейінгі онжылдықтарда туу коэффициентінде көп өзгеріс бола қойған жоқ. Халық саны орташа есеппен 1,3 есеге өскен болатын [7]. 1979 жылғы ислам революциясынан кейін бұл бағдарлама тоқтатылған болатын. 1989 жылы елдің діни қызметкерлері мақұлдаған отбасын жоспарлаудың екінші бағдарламасы қабылданады [15].

Демографиялық дағдарысқа ұшыраған көптеген экономикалық тұрғыдан дамыған мемлекеттер туу коэффициенті мен халықтың ұдайы өсімін көтеруді көздейтін демографиялық саясатты ұстанып отырады. Бірінші кезекте, бұл Еуропа елдеріне қатысты жағдай. Бұл елдердің негізгі демографиялық проблемасына жай халықтың ұдайы өсімімен қамтамасыз ете алмайтын және шартты түрде оның азаюына (депопуляция) алып келетін туу көрсеткішінің төмендігін жатқызуға болады [16]. Дегенмен, олар ресми түрде халықтың репродуктивті жүріс-тұрысына араласпау саясатын жүргізіп отырады. Соған қарамастан, бұл елдердің біраз бөлігі (Бельгия, Германия, Италия, Люксембург, Жапония және т.б.) халықтың өсу қарқыны мен туу деңгейін қанағаттанарлықсыз [7] деп есептейді.

Жалпы Еуропа елдеріндегі туу көрсеткіші 1960 жылдардың өзінде салыстырмалы түрде жоғары болды деп айту қиын, себебі осы жылдың бір әйелге шаққандағы орташа көрсеткішінің өзі 2,6 құраса, бұл жылдағы Қазақстандағы көрсеткіш 4,5 болған. 2010 жылғы көрсеткіш 1,7 болса, 2016 жылы 1,6-ны құраған, ал Қазақстанда 2,7 болған (3 сурет) [7].

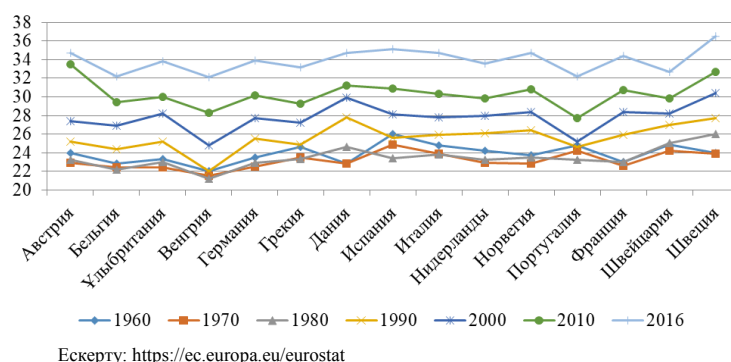

Ескерту: <https://data.worldbank.org>

Сурет 3 – 1960-2016 жылдар аралығындағы Еуропа елдері мен Қазақстанның туу көрсеткіштерінің кзгеруі (бір әйелге шаққандағы).

Өнеркәсіптік дамыған елдер отбасылыққа жақын мемлекеттік саясатты жүргізіп отырады. Бұл елдердің барлығын біріктіретіні бала туу мен оны тәрбиелеу, оларды ересек өмірге дайындау негізгі міндеті болатын отбасын маңызды әлеуметтік институт ретінде мойындау болды. Сонымен қатар, баласы бар отбасына іс жүзінде мемлекеттік көмек көрсету шараларын жүзеге асыра отырып, көптеген елдер отбасы саясатын ресми түрде жария етпейді.

Франция және де басқа да Еуропа елдерінің саясаты бүгінгі күні мәнсап пен отбасылық өмірді қатар алып жүру саласында икемді үлгі қалыптастыруға себептес болған табысты мемлекеттік бағдарламаларды көрсетіп отыр. Бұл саясаттың негізі ретінде бірінші бала дүниеге келген кезде өмір сүру деңгейінің кенеттен түсіп кету қаупінен сақтап қалу арқылы келесі балаларды тууға ынталадыруға болып табылады [17]. Қазіргі кезде Еуропада отбасын құрудың орташа жасы ерлер үшін 32 және әйелдер үшін 29,2 жасты құрады. Еуропа елдеріндегі ерлер арасындағы отбасын құрудың ең жоғарғы жасы Швецияда 36,5 жас болса, екінші орынды 35,1 жасты құрап Испания алып отыр. Дания, Италия және Норвегияда 34,7 жас, Греция, Финляндия және Нидерландыда 33 жастан асады. Швеция мен Испания елдерінде әйелдер үшін 33 жастан жоғары болса, Дания, Италия, Люксембург, Нидерланды, Норвегия елдері үшін орта есеппен 32 жастан асып отыр (4 сурет) [18]. Салыстырмалы түрде, 2018 жылдағы Қазақстандағы неке құрудың орташа жасы ерлер үшін 29,2 жас болса, әйелдер үшін 26,3 жасты құраған [8].

Сурет 4 - Еуропадағы неке құрудың орташа жасы.

Әлем елдері бойынша демографиялық саясатты ұстану ерекшеліктері

Жалпы Батыс Еуропа елдерінің демографиялық саясаты шаралар жүйесі бір-біріне ұқсас болып келеді, айырмашылық тек, төлемдер мен басқа да жеңілдіктер көлемінде болады. Мысалы, 90 жылдардың басындағы бала тууына байланысты бір реттік төлем Германияда – 100 марка, Ұлыбританияда – 25 фунт стерлинг, Францияда – 2600 франк, Испанияда – 3000 песетті құраған. Баланы асыруына байланысты ай сайынғы жәрдемақы көлемі Германияда бірінші балаға 50 марка, екіншісіне 100 марка, үшінші және одан жоғарғыларына 200 марка болса, Нидерландыда бірінші балаға 90 гульден, ал сегізінші балаға 2015 гульденге дейін төленіп отырған. Францияда мұндай ай сайынғы жәрдемақылар екі балаға 500 фактан басталып, алты балаға 3000 франкқа дейін өсе отыра келе, бұл төлемдер балалар 16 жасқа толғанға дейінгі уақытқа дейін төленіп отырады. Швецияда жүктілікке және бала босануға байланысты демалыс 32 аптаны құрап, жалақының 90 пайызын құраған.

Демографтардың ойынша, қазіргі таңда туу мен табиғи өсімді жоғарылатуды ынталадыру саясатын Франция мен Швеция елдері белсенді түрде ұстанып отыр [19].

Франция

Салыстырмалы түрде, қазіргі деректер бойынша, Францияда 2018 жылдың 1 сәуірінген бастап жаңа туған балаға берілетін жәрдемақы көлемі 946,39 еуро болса, 20 жасқа дейінгі баланы асырап алуына байланысты 1892,77 еуро төленіп отырады. Баланы 1 жасқа дейін асырау барысында ата-анасының біреуінің толық жұмысқа шықпауына байланысты ай сайынғы төлем 398 еуро болса, жартылай жұмысқа шығуына байланысты төлем 257,29 еуро, 80 пайызға дейін жұмыс уақытын пайдалануына байланысты 148,41 еуро төленіп отырады. Отбасында 3 баладан артық болатын болса, бұл сомма 650,55 еуроны құрайды. Жалпы, бұл мемлекетте бала тууына және оны бір жасқа дейін асырауына байланысты көптеген жеңілдіктер бар. Оның ішінде 3 тен артық баласы бар отбасыларға жалпы, орта, жоғарғы білім алу жеңілдіктері де қарастырылған [20].

Германия

Германияда бала тууына байланысты жұмысын толық тоқтатқан ата-ана үшін ай сайынғы жәрдемақы көлемі оның жалақысының 67 пайызын құрайды, бірақ бұл сомма 1800 еуродан аспауы қажет. Есептеу барысында төлемақы көлемдері минимум 300 еуродан максимум 1800 еуроға дейін жетеді. Бұл жәрдемақы бала 1 жасқа толғанша төленіп отырады. Сонымен қатар, белгілі бір жағдайларға байланысты бұл кезең 14 айға созылуы мүмкін. Асыраушы ата-ана 3 жылға дейін жұмысқа шықпауына құқығы бар. Бұл уақыт аралығында мемлекет тарапынан төмендетілген жәрдемақы алу заңмен негізделген. Германия мемлекеті тарапынан балаларды тәрбиелеуге байланысты ата-анаға көмек атты жәрдемақы түрі қарастырылған, оның ай сайынғы мөлшері 194 - 225 еуроны құрайды. Бұл жәрдемақы түрі бала 18 жасқа толғанға дейін немесе оқуға түсуіне байланысты 25 жасқа толғанша төленіп отырады. 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап бұл жәрдемақы көлемі бірінші және екінші балаға 194 еуро, үшінші балаға 200 еуро, төртінші және одан көп балаларға 225 еуроны құрады. Егер жан басына шаққандағы табысы 7356 еуродан аспаса, бұл жәрдемақыдан бас тартқан ата-ана, салықтан босатылады [21].

Ұлыбритания

Ұлыбританияда бала босануына байланысты демалыс 39 аптаны құрайды. Босануына байланысты өтемақылардың бір апталық көлемі орташа айлық жалақының 90 пайызын немесе 145,18 фунт стерлингті құрайды. Осыған байланысты автоматты түрде 1 класс бойынша сақтандыру полисі беріледі. Босанған әйел жұмыс істемеген жағдайда 14 апта бойы 27 фунт стерлинг алып отырады [22].

Испания

Испанияда бала босануына байланысты демалыстан 1 ай бұрын орташа айлық жалақы 100 пайыз көлемінде 16 апта бойы төленеді. Баланы босанғаннан кейін әйел адамның жартылай жұмысқа шығуына мүмкіндік бар, бірақ жалақы толық төленіп отырады. Бала босануына байланысты бір реттік төлемдерге келетін болсақ, екінші балаға 2943,6 еуро, үшінші балаға 5887,2 еуро, төртінші және одан көп балаға 8830,8 еуро төленеді [23, 24].

Швеция

Швецияда болашақ аналарға босану және бала күтіміне байланысты курстар мен жаттығуларға ақысыз баруына болады. Қауіпті аймақтарда немесе ауыр жұмыс істейтін болашақ аналарға жалақының 80 пайызын құрайтын қосымша жәрдемақы түрлері қарастырылған. Көптеген Швед ауруханаларында босанғаннан кейін 2 немесе 3 күнге қалуға болатын қонақ үйлерде тегін түрде қажетті медициналық қызмет алуға болады. Швецияда бала босануына немесе асырап алуына байланысты 480 күннен тұратын демалыс алуға болады. Демалыстың алғашқы 390 күнінде жалақының 80 пайызын алып отыру мүмкіндігі бар, ал қалған 90 күндік жәрдемақы тиянақталған мөлшерлемен төленеді. Бұл демалыс бала 8 жасқа толғанға дейін созылып, әр балаға жеке-жеке алынып отырады. Бала 8 жасқа толғанға дейін ата-аналарына 0,25 мөлшерлемеде қызмет жасауына рұқсат беріледі, бірақ жалақы тек жұмыс істеген уақытына байланысты төленеді. Швецияның ерекшелігі бұл демалыс анасына да, әкесіне де тиесілі болып келеді. Әр ата-ана кезегімен төленетін 480 күн демалысты 240 күннен бөліп алуына болады. Төленетін демалыспен қатар, үкімет әр балаға 16 жасқа толғанға дейін ай сайын жәрдемақы төлеп отырады. 2015 жылдың мәліметі бойынша, жәрдемақы көлемі 1050 (101,85 еуро) швед кронын құраған. Егер, отбасында бір баладан артық болатын болса, онда әрбір бала қосылған сайын қосымша жәрдемақы алу мүмкіндігі бар. Сонымен, 6 баласы бар отбасы ай сайын 6300 (611,1 еуро) швед кронын алып ғана қоймай, қосымша 4114 (399,05 еуро) швед кронының иегері болады, себебі, бұл 6 баладан көп баласы бар отбасыларға арналған қосымша жәрдемақы болып табылады. Сонымен қатар, оқу үдерісі мен денсаулық сақтау қызметі тегін көрсетіледі [25].

Қазақстан

Қазақстан жоғарыда көрсетілген халықтың ұдайы өсіп-өнуінің бірінші түріне жататын елдердің қатарына кіреді. Себебі, мемлекеттік саясат жалпы туу көрсеткіштерін көтеруге бағытталған. Балалы

отбасылардың құқығы мен заңды мүдделерін қорғау Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда, Қазақстанда бірнеше мемлекеттік жәрдемақы мен төлемақылардан тұратын балалы отбасыларды қолдаудың ұлттық жүйесі қалыптасқан. Туу деңгейін көтеру мен балаларды отбасында тәрбиелеуге ынталандыру үшін көлемі отбасындағы балалар санына тәуелді (2003 жылдан бастап бала тууына байланысты, ал 2006 жылдан бастап баланы бір жасқа дейін асыруына байланысты) жәрдемақылар тағайындалған болатын. 2018 жылдың мәліметтеріне сәйкес, мемлекет тарапынан жұмыс істемейтін әйелдерге бала тууына байланысты бір реттік төлем бірінші, екінші, үшінші балаға – 38 АЕК (91390 теңге), төртінші және одан кейінгі балаларға 63 АЕК (151515 теңге) тең болды. Бала бір жасқа толғанға дейінгі ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы көлемі бірінші балаға – 5,76 АЕК (13852,8 теңге), екінші балаға – 6,81 АЕК (16378,05 теңге), үшінші балаға – 7,85 АЕК (18879,25 теңге), төртінші және одан кейінгі балаларға – 8,9 АЕК (21404,5 теңге) болып табылады.

Сонымен қатар, 2008 жылдан бастап бала тууына және баланы бір жасқа дейін асырап алуына байланысты табысынан айырылуы бойынша әлеуметтік қауіп-қатерге ұшырау кезіндегі төлемдер жүйесі қолданысқа енді. Бұл төлемдер мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры арқылы төленіп, бір реттік төлемнің көлемі орташа айлық жалақының 40 пайызын құрайды. Бала күтіміне байланысты бір жасқа толық толғанға дейін төленетін ай сайынғы әлеуметтік төлем (Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан жұмыс істейтін әйелдерге) мөлшері әлеуметтік аударымдарды есептеу объектісі ретінде ескерілген табыстың орташа айлық мөлшерін табысты алмастыру коэффициентіне көбейту арқылы есептеледі [26].

ҚОРЫТЫНДЫ

Туу көрсеткіштерін төмендетуді негізгі бағыт ретінде ұстанғандарға көбінесе дамушы мемлекет-тер кіреді. Алайда, бұл елдерде медицинаның дамуы мен белгілі салт-дәстүрлер мен ұстанымдарға байланысты жастық-жыныстық құрамның бұзылуы байқалады. Бұл, қазіргі кезде әлемдік деңгейде үлкен мәселеге айналып отыр. Ал, керісінше, туу деңгейін көтеру саясатын ұстанған мемлекеттерге дамыған елдер, яғни, көбінесе Батыс Еуропамен қатар, Қазақстан да кіреді.

Сонымен, халық санының жылдан-жылға өсуі мен халықтың ұдайы өсуінің әртүрлі үлгісіне қарамастан, әлемде жақын болашақта планета халқының санының өсін тоқтатуға алып келетін (егер өркениеттің даму үдісі түбегейлі түрде өзгермесе) туу көрсеткіші деңгейін төмендетудің тұрақты үрдісі қалыптасып, одан әрі дамып келе жатыр. Демографиялық мінез-құлық өмірлік құндылықтар жүйесімен тығыз байланыста бола отырып, мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси факторлердің жиынтығы әсерінен қалыптасады. Адам өркениетінің әр кезеңі өзіне тән демографиялық мінез – құлықтың нақты моделімен сипатталады.

ПРИМЕЧАНИЕ/ ЕСКЕРТУ

Мақала №AP05134319/ГФ «Мәңгілік ел» аясында Қазақстан аймақтарының демографиялық дамуының болашағы» жобасы аясында жарияланған.

Статья опубликовано в рамках проекта №AP05134319/ГФ «Перспективы демографического развития регионов Казахстана в контексте «Мәңгілік ел»»

№AP05134319/ГФ “Prospects of the demographic development of the regions of Kazakhstan in the context of “Mangilik Yel”.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 В.П. Максаковский. Демографическая политика. Издательский дом «Первое сентября». Цифровые технологии в образовании. № 37/2001
- 2 A. Walker, T. Maltby. Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. International journal of social welfare. Volume21, Issues1. March 2012
- 3 R. Lesthaeghe, K. Neels. From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. European Journal of Population / Revue européenne de Démographie. December 2002, Volume 18, Issue 4, pp 325–360

- 4 L.Toulemon, A.Pailhé, C.Rossier. France: High and stable fertility. *Demographic Research*. Vol. 19 (July - December 2008), pp. 503-556 (56 pages)
- 5 Тевенон О. Семейная политика в развитых странах: контрастирующие модели // *Population et societies*. 2008. N2 448. Septembre. URL: ined.fr/en/resources_documentation/publications/pop_soc/bdd/publication/1368/
- 6 P. Demeny. Population Policy and the Demographic Transition: Performance, Prospects, and Options. *Population and development review*. Volume 37, Issues 1. January 2011, Pages 249-274
- 7 Халықаралық worldbank.org интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://data.worldbank.org>
- 8 ҚР ҰЭМ Статистика Комитетінің ресми сайтының мәліметтерінен, www.stat.gov.kz
- 9 X. Peng. China's Demographic History and Future Challenges. *Science*. 9 November 2018. Vol 362, Issue 6415
- 10 R. Pande. Can Mandated Political Representation Increase Policy Influence for Disadvantaged Minorities? Theory and Evidence from India. *American economic review*. vol. 93, No. 4, September 2003. (pp. 1132-1151)
- 11 B.A.Gustafsson, L.Shi, T.Sicular. Inequality and public policy in China: Issues and trends. Cambridge University Press. Cambridge University Press, 7 april. 2008.
- 12 C.Fang and Dewen Wang (2005) China's Demographic Transition: Implications for Growth, in Garnaut and Song (eds) *The China Boom and Its Discontents*, Canberra: Asia Pacific Press.
- 13 A.Mody, Sh.Aiyar. The Demographic Dividend: Evidence From the Indian States. International Monetary Fund, 2011.
- 14 Th.L.Giang, W.D. Pfau, Demographic Changes and the Long-Term Pension Finances in Vietnam: A Stochastic Actuarial Assessment. *Journal of Population Ageing*. July 2008, Volume 1, Issue 2-4, pp 125-151
- 15 Иран XX Демографическая статистика / под ред. М. В. Карманова. С. 456.
- 16 G. W. Jones, R. M. Douglas, J. C. Caldwell, R. M. D'Souza. The Continuing Demographic Transition. Clarendon Press, 1998
- 17 И.Григорьева, В.Дюпра-Куштапина, М.Шарова. Социальная политика в области родительства: сравнительный анализ (Россия — Франция) // *Журнал исследований социальной политики*. 2014. Т. 12. № 1. С. 32.
- 18 Халықаралық eurostat.eu интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://ec.europa.eu/eurostat>
- 19 A.Juha, A.Maarten, C.Harri, K.Nico, N.Timo, P.D.Quang. New forecast: Population decline postponed in Europe. *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*, vol. 23, no. 1, pp. 1-10, 2006
- 20 Халықаралық ec.europa.eu ресми сайтының мәліметтерінен, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1110&langId=en&intPageId=4532>
- 21 howtogermany.com интернет ресурстарының мәліметтерінен, https://www.howtogermany.com/pages/parental_allowance.html
- 22 moneyadvice.service.org.uk сайтының ресми мәліметтерінен, <https://www.moneyadvice.service.org.uk/en/articles/maternity-allowance>
- 23 expatica.com, интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://www.expatica.com/new/es/health-care/womens-health/pregnancy-maternity-102276/>
- 24 Халықаралық ec.europa.eu интернет ресурстарының мәліметтерінен, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4790>
- 25 sweden.se интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://sweden.se/society/10-things-that-make-sweden-family-friendly/>
- 26 Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорының ресми сайтының мәліметтерінен, <http://gfss.kz/#/home>

REFERENCES

- 1 V.P. Maksakovskiy. Demograficheskaya politika. Izdatel'skiy dom «Pervoye sentyabrya». Tsifrovyye tekhnologii v obrazovanii. № 37/2001

- 2 A. Walker, T. Maltby. Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. *International journal of social welfare*. Volume 21, Issues 1. March 2012
- 3 R. Lesthaeghe, K. Neels. From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie*. December 2002, Volume 18, Issue 4, pp 325–360
- 4 L. Toulemon, A. Pailhé, C. Rossier. France: High and stable fertility. *Demographic Research*. Vol. 19 (July - December 2008), pp. 503-556 (56 pages)
- 5 Tevenon O. Semeynaya politika v razvitykh stranakh: kontrastiruyushchiye modeli // *Population et sociétés*. 2008. N2 448. Septembre. URL: ined.fr/en/resources_documentation/publications/pop_soc/bdd/publication/1368/
- 6 P. Demeny. Population Policy and the Demographic Transition: Performance, Prospects, and Options. *Population and development review*. Volume 37, Issues 1. January 2011, Pages 249-274
- 7 Khalykaralyk worldbank.org internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://data.worldbank.org>
- 8 K-R YEM Statistika Komitetiniñ resmi saytynyñ mǎlímetterinen, www.stat.gov.kz
- 9 X. Peng. China's Demographic History and Future Challenges. *Science*. 9 November 2018. Vol 362, Issue 6415
- 10 R. Pande. Can Mandated Political Representation Increase Policy Influence for Disadvantaged Minorities? Theory and Evidence from India. *American economic review*. vol. 93, No. 4, September 2003. (pp. 1132-1151)
- 11 B.A. Gustafsson, L. Shi, T. Sicular. Inequality and public policy in China: Issues and trends. Cambridge University Press. Cambridge University Press, 7 april. 2008.
- 12 C. Fang and Dewen Wang (2005) China's Demographic Transition: Implications for Growth, in Garnaut and Song (eds) *The China Boom and Its Discontents*, Canberra: Asia Pacific Press.
- 13 A. Mody, Sh. Aiyar. The Demographic Dividend: Evidence From the Indian States. *International Monetary Fund*, 2011.
- 14 Th. L. Giang, W. D. Pfau, Demographic Changes and the Long-Term Pension Finances in Vietnam: A Stochastic Actuarial Assessment. *Journal of Population Ageing*. July 2008, Volume 1, Issue 2–4, pp 125–151
- 15 Iran KHKH Demograficheskaya statistika / pod red. M. V. Karmanova. S. 456.
- 16 G. W. Jones, R. M. Douglas, J. C. Caldwell, R. M. D'Souza. *The Continuing Demographic Transition*. Clarendon Press, 1998
- 17 I. Grigor'yeva, V. Dyupra-Kushtapina, M. Sharova. Sotsial'naya politika v oblasti roditel'stva: sravnitel'nyy analiz (Rossiya — Frantsiya) // *Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki*. 2014. T. 12. № 1. S. 32.
- 18 Khalykaralyk eurostat.eu internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://ec.europa.eu/eurostat>
- 19 A. Juha, A. Maarten, C. Harri, K. Nico, N. Timo, P. D. Quang. New forecast: Population decline postponed in Europe. *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*, vol. 23, no. 1, pp. 1-10, 2006
- 20 Khalykaralyk ec.europa.eu resmi saytynyñ mǎlímetterinen, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1110&langId=en&intPageId=4532>
- 21 howtogermaany.com internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, https://www.howtogermaany.com/pages/parental_allowance.html
- 22 moneyadvice.service.org.uk saytynyñ resmi mǎlímetterinen, <https://www.moneyadvice.service.org.uk/en/articles/maternity-allowance>
- 23 expatica.com, internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://www.expatica.com/new/es/healthcare/womens-health/pregnancy-maternity-102276/>
- 24 Khalykaralyk ec.europa.eu internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4790>
- 25 sweden.se internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://sweden.se/society/10-things-that-make-sweden-family-friendly/>
- 26 Memlekettik әлеуметтік сәтандығу қорының resmi saytynyñ mǎlímetterinen, <http://gfss.kz/#/home>

РЕЗЮМЕ

Демографическая политика – это комплекс мер, реализуемых государством в сфере регулирования воспроизводства населения. В статье проведен сравнительный анализ демографической политики разных стран мира, в том числе Казахстана. При анализе выявлено, что Казахстан относится к странам первого типа воспроизводства населения, где преобладает демографическая политика, направленная на повышение рождаемости и естественного прироста населения.

SUMMARY

A demographic policy is a set of measures implemented by the state in the sphere of regulating the reproduction of the population. The article provides a comparative analysis of the demographic policy of different countries of the world, including Kazakhstan. The analysis revealed that Kazakhstan belongs to the countries of the first type of population reproduction, dominated by demographic policies aimed at increasing the birth rate and natural population growth.